

آموزه ۵ پایه‌های آوایی همسان (۱)

پس از تشخیص و درک پایه‌های آوایی، درمی‌یابیم که پایه‌های آوایی بیت‌ها، به شکلی هماهنگ در پی هم می‌آیند. به بیان دیگر، می‌توان پایه‌ها را به دسته‌هایی منظم بخش کرد. اکنون، چگونگی نظم هر یک از این دسته‌ها را بررسی می‌کنیم.

به چینش پایه‌های آوایی بیت زیر، دقت کنید:

درین درگاه بی چونی، همه لطف است و موزونی / چه صحرایی، چه خضرائی، چه درگاهی، نمی دانم

خط عروضی: درین درگاه بی چونی، هم لُطْفَسْتُ موزونی / چ صَحْرایی، چ خَضْرایی، چ درگاهی، نمی دانم

د رین در گاه	ه بی چونی	ه م لطف س	ت موزونی
چ صحرایی	چ خضرائی	چ درگاهی	ن می دانم

با خوانش درست بیت، درنگی منظم را در میان پایه‌های آوایی هر مصراع، احساس می‌کنیم. به بیان دیگر، هر مصراع از پایه‌های تکراری و منظم چهارهجایی تشکیل شده است. این پایه‌های تکراری و هماهنگ را، پایه‌های آوایی همسان می‌نامیم.

وقتی هجاهای شعری را به شکلی درست به پایه‌هایی آوایی بخش کردیم؛ ساده تر این است که به جای هریک از این پایه‌ها، معادل هر یک از آنها را بیاوریم. معادل‌های این پایه‌ها را وزن و آژه یا رکن می‌نامیم.

برخی از وزن و آژه‌های شعر فارسی عبارت اند از:

فَعولُن (- - U) / مَفاعِلُن (- - U) / فاعِلاتِن (- - U) / مُسْتَفعلِن (- - U) / فَعِلاتِن (- - UU) / مُفْتَعِلُن (- UU -)

وزن و آژه (پایه آوایی)				
تک هجایی	دو هجایی	سه هجایی	چهارهجایی غیرپایانی	چهارهجایی
فَع ← -	فَعْل ← - U	فَعولُن ← - - U	فَعِلاتُن ← U - UU	فاعِلاتِن ← - - U -
	فَع لُن ← - -	فَاعِلُن ← - U -	فَاعِلاتُن ← U - U -	فَعِلاتِن ← - - UU
		فَعِلُن ← - UU	مَفاعِلُن ← U - - U	مُفْتَعِلُن ← - UU -
		مَفَعولُن ← U - -	مَفاعِلُن ← UU - U	مَفاعِلُن ← - - - U
		مَفَعولُن ← - - -	مُسْتَفعلُن ← UU - -	مَفاعِلُن ← - U - U
			مُسْتَفعلُن ← - U - -	مُسْتَفعلُن ← - U - -

اینستاگرام: jafari.saeed.ir

www.jafarsaeed.ir @JS_ir @sjafari_ir

گوشزد ۱: پایه تک هجایی و دوهجایی هیچ گاه در آغاز و میان نمی آید.
گوشزد ۲: پایه ای که به هجای کوتاه می انجامد، هیچ گاه در پایان مصراع نمی آید.

مثلاً در این بیت وزن واژه مفاعیلن (ت تن تن تن) است

پایه‌های آوایی	دَرین دَر گَا	ه بی چو نی	ه م لُط فس	تُ مُؤ زو نی
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن
نشانه‌های هجایی	--- U	--- U	--- U	--- U
	چ صَد را بی	چ خُض را بی	چ دَر گَا هی	ن می دَانم

گاهی فضای آوایی به گونه‌ای سامان می‌یابد که بافت موسیقایی شعر، کوتاه تر می‌شود و یکی از پایه‌های آوایی کاسته می‌شود و یا یک یا چند هجا از پایان آن، می‌افتد؛ مانند نمونه زیر که وزن آن «مفاعیلن مفاعیلن مفاعی» است.

خداوندا، شبم را روز گردان / چو روزم بر جهان، پیروز گردان

پایه‌های آوایی	خُ دا وَن دا	شَ بَم رارو	ز گَر دان
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی(فعولن)
نشانه‌های هجایی	--- U	--- U	-- U
	چُ رُو زَم بَر	جَ هان پی رو	ز گَر دان

می‌بینیم که موسیقی و آهنگ این بیت با بیت پیشین، همسان است و همان نظم را دارد و چینش هجاهای پایه‌ها، با آن همگون است.

پس از مقایسه این بیت با نمونه پیشین، درمی‌یابیم که تعداد پایه‌های آنها متفاوت است. هر مصراع این بیت، از سه پایه یا رکن، تشکیل شده است.

وزن بیت به گونه‌ای سامان یافته است که بافت موسیقایی شعر کوتاه تر گردیده و یکی از پایه‌های آوایی آن کاسته شده است هم چنین یک هجا از پایان آن حذف شده است.

اکنون به نمونه‌های دیگر از پایه‌های همسان، توجه کنید:

روزگار است این که گه عزت دهد گه خوار دارد / چرخ بازیگر از این بازیچه‌ها بسیار دارد (فانم مقام فراهانی)

خط عروضی: روزگارسستین ک گه عزت دهد گه خار دارد / چرخ بازیگر آزین بازیچ ها بسیار دارد

هر مصراع این بیت از چهار پایه همسان منظم و تکراری، سامان یافته است؛ اما آهنگ و وزن این بیت با بیت پیشین تفاوت دارد.

به پایه‌های آوایی، وزن و نشانه‌های هجایی هر پایه این بیت، دقت کنید. همانگونه که آورده ایم، وزن این بیت «فاعلاتن فاعلاتن (تن تن تن)» است.

نمونه زیر را با هم می‌خوانیم:

من به هر جمعیتی نالان شدم / جفت بدحالان و خوشحالان شدم (مولوی)

خط عروضی: مَن ب هر جَمعیّتِی نالان شُدَم / جُفَتِ بَدحَالانُ خُش حَالان شُدَم

در این بیت نیز به جای چهار پایه، سه پایه آمده و از پای سوم نیز یک هجا کم شده است.

وزن این بیت «فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» است.

خودارزیابی

۱- برای هر یک از موارد زیر؛ مانند نمونه وزن واژه مناسب بنویسید و نشانه‌های هجایی آن را مشخص کنید:

نمونه	وزن واژه	نشانه‌های هجایی
کبوتر	فعولن	-- U
می نوشتم	فاعلاتن	-- U -
دریا دلان	مستفعلن	- U --
نمی دانم	مفاعیلن	--- U
دری بگشا	مفاعیلن	--- U
بامدادی	فاعلاتن	-- U -
با ادبان	مفتعلن	- UU -
کجایی	فعولن	-- U

۲- بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس وزن آنها را بنویسید.

الف) به گیتی هر کجا درد دلی بود / به هم کردند و عشقش نام کردند (فخرالدین عراقی)

خط عروضی: بِ گیتی هَر کجا دردِ دلی بود / بِ هَم کردندُ عشقش نام کردند

پایه‌های آوایی	بِ گِی تی هَر	کُ جا دَر دِ	دِ لی بود
پایه‌های آوایی	بِ هَم کَر دَن	دُ عِش قَش نا	م کَر دَن
نشانه‌های هجایی	--- U	--- U	-- U
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	فعولن

ب) چه خوش صید دلم کردی بنام چشم مستت را / که کس آهوی وحشی را از این بهتر نمی گیرد (حافظ)

خط عروضی: چِ خُش صِیدِ دَلَم کَر دِی بِنامِ چِشَمِ مَسْتَتِ را / کِ کَسِ آهویِ وَحْشی را ازین بَهِترِ نمی گِیرَد

پایه‌های آوایی	چِ خُش صِی دِ	دِ لَم کَر دِی	بِ نا زَم چِش	م مَس تَت را
پایه‌های آوایی	کِ کَسِ آ هُو	ی وَح شی را	اَ زین خُش تَر	نِ می گِی رَد
نشانه‌های هجایی	--- U	--- U	--- U	--- U
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

پ) تا نگردی بی خبر از جسم و جان / کی خبر یابی ز جانان یک زمان (عطار)

خط عروضی: تا نگر دِی بی خَبر از جِسمِ جان / کِی خَبرِ یابی ز جانانِ یک زَمان

پایه‌های آوایی	تا نَ گَر دِی	بِی خَ بَرِ اَز	جِسمِ مَ جان
پایه‌های آوایی	کِی خَ بَرِ یا	بِی زَ جانان	یک زَ مان
نشانه‌های هجایی	-- U -	-- U -	-- U -
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن

۳- بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس نشانه‌های هجایی هریک را در خانه‌ها قرار دهید.

الف) چه غم دیوار اَمّت را که دارد چون تو پشتیبان / چه باک از موج بحر آن را که باشد نوح کشتیبان (سعدی)

خط عروضی: چ غم دیوار اَمّت را ک دارد چُن ت پشتیبان / چ باکز مُوج بحران را ک باشد نوح کشتیبان

پایه‌های آوایی	چ غم دی وا	ر اَمّت را	ک دا رد چُن	ت پشت تی بان
پایه‌های آوایی	چ با کز مُو	ج بَح ران را	ک با شد نو	ح کَش تی بان
نشانه‌های هجایی	--- U	--- U	--- U	--- U
وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

ب) هر آن دل را که سوزی نیست، دل نیست / دل افسرده غیر از آب و گل نیست (وحشی بافقی)

خط عروضی: هَران دِل را ک سوزی نیست، دِل نیست / دِل افسردِ غیرز آبِ گِل نیست

پایه‌های آوایی	هَران دل را	ک سوزی نی	ست دِل نیست
پایه‌های آوایی	دِل اَف سُر	دُ غی رَز آ	بُ گِل نیست
نشانه‌های هجایی	--- U	--- U	-- U
وزن	ت تن تن تن	ت تن تن تن	ت تن تن

پ) سینه مالا مال درد است ای دریغا مرهمی / دل ز تنهایی به جان آمد خدا را همدمی (حافظ)

خط عروضی: سین مالا مالِ دردسَتی درِیغا مرهَمی / دِل ز تنهایی بِ جانامد خُدا را همدمی

پایه‌های آوایی	سی ن ما لا	مالِ دردس تی	دَری غامِر	هَ می
پایه‌های آوایی	دِل ز تن هایی	بِ جا نا مد	خ دا را هم	د می
نشانه‌های هجایی	-- U-	-- U-	-- U-	- U-
وزن	تن ت تن تن	تن ت تن تن	تن ت تن تن	تن ت تن تن

ت) ز حسرت بر سر و بر رو، همی زد / به سانِ فاخته کوکو همی زد (فدایی مازندرانی)

خط عروضی: ز حسرتِ بَر سَرُ بَر رو، همی زَد / ب سَنا فاختِ کوکو همی زَد

پایه‌های آوایی	ز حس رت بر	سَن رُ بَر رو	هَ می زَد
پایه‌های آوایی	ب سَنا فا	خ ت کوکو	هَ می زَد
نشانه‌های هجایی	--- U	--- U	-- U
وزن	ت تن تن تن	ت تن تن تن	ت تن تن

۴- بیت‌های زیر را متناسب با پایه‌های آوایی تفکیک کنید، سپس وزن و نشانه‌های هجایی آن را بنویسید .

الف) سحرگه بلبلی آواز می‌کرد / همی نالید و با گل راز می‌کرد (سلمان ساوجی)

خط عروضی: سَحَرگه بَلبلی آواز می‌گَرَد / همی نالیدُ با گِل راز می‌گَرَد

پایه‌های آوایی	سَ حَر گه بِل	بُ لی آ وا	ز می گَرَد
پایه‌های آوایی	هَ می نا لی	دُ با گِل را	ز می گَرَد
نشانه‌های هجایی	--- U	--- U	-- U
وزن	ت تن تن تن	ت تن تن تن	ت تن تن

ب) ما به غم خو کرده ایم ای دوست ما را غم فرست / تحفه‌ای کز غم فرستی نزد ما هر دم فرست (خاقانی)

خط عروضی: ما بِ غم خُو گَرَد ای می دوست ما را غم فرِست / تُحفِ ای کز غم فرِستی نَزَد ما هَر دم فرِست

پایه‌های آوایی	ما بِ غَمِ خُو	کَر دِ ای مِی	دو ست ما را	غَم فِ رِست
پایه‌های آوایی	ثُح فِ ای کَز	غَم فِ رِس تِی	نَز دِ ما هَر	دَم فِ رِست
نشانه‌های هجایی	-- U -	-- U -	-- U -	- U -
وزن	تَن تَن تَن	تَن تَن تَن	تَن تَن تَن	تَن تَن تَن

پ) خوشا از نی خوشا از سر سرودن / خوشا نی نامه‌ای دیگر سرودن (قیصر امین پور)

خط عروضی: خُشا از نی خُشا از سَر سُرودَن / خُشا نی نام ای دیگر سُرودَن

پایه‌های آوایی	خُ شا از نی	خُ شا از سَر	سُن رو دَن
پایه‌های آوایی	خُ شانی نا	م ای دی گر	سُن رو دَن
نشانه‌های هجایی	--- U	--- U	-- U
وزن	تَن تَن تَن	تَن تَن تَن	تَن تَن تَن

ت) عزیزا کاسه چشمم سرایت / میان هر دو چشمم جای پایت (باباطاهر)

خط عروضی: عزیزا کاسِ ی چَشَم سَرایت / میان هَر دُ چَشَم جای پایت

پایه‌های آوایی	عَ زی زا کا	سِ ی چَش مَم	سَ را یَت
پایه‌های آوایی	می یا ن هر	دُ چَش مَم جا	ی پا یَت
نشانه‌های هجایی	--- U	--- U	-- U
وزن	تَن تَن تَن	تَن تَن تَن	تَن تَن تَن

۵- ابیات زیر را بخوانید و به پرسش‌ها پاسخ دهید.

ز دو دیده خون فشانم ز غمت شب جدایی / چه کنم که هست اینها گل باغ آشنایی

در گلستان چشمم ز چه رو همیشه باز است؟ / به امید آنکه شاید تو به چشم من درآیی

سر برگ گل ندارم، ز چه رو روم به گلشن؟ / که شنیده‌ام ز گلها همه بوی بی وفاپی (فخرالدین عراقی)

الف) ویژگی‌های ادبی سبک عراقی را در آن بیابید. - قالب شعر: غزل / توجه به علوم ادبی: تشبیه: گلستان چشم؛ باغ آشنایی / سر:

مجاز از قصد و میل /

ب) دو مورد از ویژگی‌های فکری ابیات را بنویسید. - ستایش عشق / غم‌گرایی / فراق /